

ביקורת ספר

שאול אריאלי

כך בדיוק קרה? 12 מיתוסים ישראלים על הסכסוך הישראלי-פלסטיני
ידיעות ספרים - עליית הגג ומשכל, 2021, 419 עמודים

נכון לעכשיו, הפעם האחרונה שבה ישראלים ופלסטינים ישבו לשוחח על הסדר מדיני שישים קץ לסכסוך ביניהם הייתה ב־2008. מאז קיפאון מוחלט וגלי אלימות שרק הגבירו עוד יותר תחושות של חשדנות, שנאה, עוינות ואי אמון בין הצדדים. מי אשם בסכסוך ובאי הגעה לפתרוננו? תלוי את מי שואלים. באומץ בחר שאול אריאלי להניח בפני הקורא ספר שבו הוא מקיים דיון בשניים-עשר מיתוסים (סיפורים עם גרעין אמת שסביבו פרשנויות רבות שאינן בהכרח אמת) שעניינם ביחסים הסבוכים בין ישראל לבין הערבים הפלסטינים.

כל פרק מתחיל בסיפור המיוני המשרת את המיתוס שהתפתח (או בשפת המחבר - מיתוסיפור). הספר פורס בפני הקוראים מסע היסטורי, מעניין בפני עצמו לחובבי היסטוריה (ואקטואליה), שראשיתו בשאלה אם היהודים שבו לארץ ריקה או מיושבת (פרק 1), דרך השאלות אם קיים עם פלסטיני, אם ישנה חפיפה (חלקית או מלאה) בין פלסטין לירדן ועד לימינו אנו, והפרק החותם עוסק בשאלה מה באמת רוצה בנימין נתניהו לראות בזירה הפלסטינית.

אפתח בביקורת חיובית: פרקים 9 ו־12 הם הטובים ביותר בספר. פרק 9 דן בשאלה "האם ירושלים היא אכן עיר מאוחדת?". אריאלי מניח בפני הקוראים רצף של שליטי העיר לאורך ההיסטוריה ומבט דמוגרפי המאפשר לקוראים להבין מתי חיו יהודים בירושלים, מתי היו רוב ומתי מיעוט, מתי שלטו בה ומתי לא (לרוב לא) ומה היו היחסים עם השליטים או עם הקבוצות האחרות שחיו בירושלים. אריאלי גם לא מתחמק - ועל כך מחמאות - מפירוק הטיעונים המשיחיים והפוליטיים בדבר אחדותה של העיר, ועד להכרזות הפומפוזיות של מנהיגים ישראלים על הישארותה בידיים יהודיות לנצח נצחים. המסקנה הבלתי נמנעת - ובעיניי הנכונה - היא שירושלים רחוקה מלהיות עיר מאוחדת. המקורות הראשוניים המשמשים את המחבר להוכחת טענותיו מחזקים את מהימנות הפרק. פרק 12, האחרון, מפרק את המיתוס

סביב הצהרת נתניהו בנאום בר אילן (יוני 2009) על פתרון בדמות "שתי מדינות לשני עמים". ובכן, מה שנתניהו לא אמר, אומר אריאלי בפשטות, זה שהוא מעולם לא התכוון לבצע את המהלך הזה ולא הניח בפני הפלסטינים (והעולם כולו) תוכנת מעשית לסיום הסכסוך. זוהי עובדה היסטורית, בעיקר אם זוכרים מה עלה בגורלה של תוכנית המאה של הנשיא טראמפ שבאה לאוויר העולם בינואר 2020.

ומכאן לפרקים האחרים: הפרק הראשון שדן ביחסי יהודים ולא יהודים בארץ ישראל/פלסטינה (עמודים 16-50) מסתיים בקביעה שהאוכלוסייה הלא יהודית ראתה ביהודים את האיום החמור ביותר לסיכוי שלה להיות בעלת הבית על הטריטוריה. מדוע? כי כל האחרים כבשו את הארץ ושעבדו את הערבים ואילו היהודים באו כדי להחליף את הערבים. זוהי מסקנה מעניינת והגיונית, המשמשת מצפן תודעתי ותפיסתי של הצד הפלסטיני כלפי הסכסוך עד היום. שימוש במקורות ראשוניים בפרק זה היה הופך אותו למהימן יותר.

הפרק השני מבקש לברר אם קיים עם פלסטיני. זהו פרק חשוב מאוד משום שהטענה כי אין עם פלסטיני מושמעת בקביעות מצד אלו שאינם מעוניינים להגיע להסכם המבוסס על פשרה טריטוריאלית. הבעיה המרכזית בפרק הזה היא שהדיון במונח "עם" הוא מצומצם למדי ומתבסס על הגדרה יחידה של המזרחן יהושע פורת. חשובים ככל שיהיו מחקריו של פורת ביחס לתנועה הלאומית הפלסטינית, הוא לא פיתח את המונח "עם" במובן של קהילה פוליטית - על בסיס פרימורדיאלי, אינסטרומנטלי או מדומיין - באופן שמאפשר לקבוצה להפוך לעם בעל שאיפות לאומיות. אריאלי מסתפק בקביעה כי "לערביי הארץ היתה זיקה שלטונית לאימפריה העת'מאנית" (עמ' 63) טיעון שאינו מסייע לחיזוק הטענה על קיומו של עם פלסטיני. גם הדיון סביב הזהות הפלסטינית מבוסס רק על פורת. אין בכלל דיון בכתיבה של היסטוריונים פלסטינים (רשיד ח'אלדי, מוסא בודיירי, תותה ברע'ות', יזיד צאיע') וגם לא במקורות ראשוניים שהיו מסייעים להבניית הנושא (למשל כתיבי עזת דרוזה או עוני עבד אלהאדי). מה טעם מצא המחבר להתעכב על החלטת בריטניה להקים את המועצה המוסלמית העליונה? זהו גוף שהוקם על ידי זרים, מטרתו הייתה לנהל את ענייני המוסלמים בארץ והוא לא תרם כלל להתגבשות זהות לאומית במתכונת של עם כקהילה פוליטית. גם איזכור העובדה ההיסטורית (עמ' 70) על הקמת הוועד הערבי העליון בשנת 1936 אינה מלוטשת דיה: ראשית כי אין כלל דיון במוסדות לאומיים פלסטיניים או בהיעדרם עד 1936; שנית כי הליגה הערבית הפקיעה מידי ערביי הארץ את המנדט לקבוע את עתידם אחרי 1945. תיאור וניתוח של מוסדות אלו (המחבר מתייחס לחשיבות מוסדות בהתפתחות הקהילה כ"עם") היה מסייע לפרק. מוטב היה לו נמנע אריאלי מעיסוק בעמדות ההנהגה הציונית בשאלה אם יש או אין עם פלסטיני. מדוע? כי אין זה תפקידה להגדיר

אם יש או אין עם כזה, ושנית, כי לא כל עמדות הבכירים ביישוב היהודי מובאות בפרק. המסקנה של המחבר כי עם פלסטיני קיים על בסיס ישיבה ארוכת שנים בארץ, רציפות התיישבותית והיות מרבית האוכלוסייה מוסלמית, אינן מוכיחות את הטענה הבסיסית של הפרק. התגבשותה של הקהילה הלא יהודית בארץ ישראל לעם במובן של קהילה פוליטית התרחשה בשנים 1917-1923 על בסיס טריטוריאלי ופרימורדיאלי לאור ההבנה שחבריה אינם בריטים, תורכים או יהודים.

פרק מספר 3 עוסק בשאלת החפיפה בין ירדן לפלסטין ומציע מסגרת מוסרית לניתוח. ההסתמכות על מחקריהם של פרוכטר-רונון ושל דוד לגיטימית, אך אינה מסייעת לקורא להתחקות אחר השורשים של הירדניות או הפלסטיניות. החלק העוסק בנושא (עמודים 92-94) אינו מציע הסבר תיאורטי או אמפירי חדש ואין כלל דיון בנושא הזהויות (פרימורדיאלי, מדומיין, אתני, לשוני, דתי, תרבותי, אינסטרומנטלי). ההתייחסות פה היא רק למסגור המוסדי בממלכה ההאשמית (וגם זה נעדר את הסייגים שהטילה משפחת המלוכה הירדנית על יכולת הפלסטינים להשתלב בממלכה). הקורא נותר ללא מסקנה ביחס לשאלה אם ישנה חפיפה בין ירדנים לפלסטינים, משום שהפרק דן בהיבטים טריטוריאליים ולא במרכיב האנושי ולכן המסקנה של המחבר כי "ענינו בהרחבה על השאלה האם העם הירדני והעם הפלסטיני חד הם" (עמוד 97) היא לכל היותר השערה ונותרה ללא הוכחה.

פרק 4 מוקדש לשאלת הגבולות ומסביר לקורא כיצד נוצר קו הגבול בין ישראל לבין שכנותיה מדרום, ממזרח ומצפון. אין ספק שהמחבר בקי ברזי ההיסטוריה, אך הוא אינו מצליח להפריך את הטעון - התיאורטי והאידיאולוגי - כי קו גבול יכול לעבור במקום שבו עברה המחרשה. אם ביקש להפריך את המיתוס שקו המחרשה קובע את קו הגבול, הרי שהצליח באופן חלקי. זאת משום שבכל הנוגע לסכסוך הישראלי-פלסטיני טרם שורטט קו גבול מוסכם כלשהו. חוזקו של הפרק הוא במסקנות (עמודים 141-144) שכן המחבר מניח בפני הקורא תמונת מציאות מורכבת שאיתה מתמודדת ישראל על בסיס יומי. לו היה מוסיף מרכיב נוסף - דמוגרפי - שבו היה מוכיח אמפירית כי שיעור היהודים מהים עד נהר הירדן הוא מתחת ל-50 אחוזים, היו המסקנות מקבלות חיזוק ניכר.

הפרק החמישי מתמודד עם המיתוס שלפיו הבריטים מנעו עליית יהודים לארץ בתקופת המנדט. זהו פרק מעניין שמציג תמונה מורכבת ביחס למדיניות ההבריטית שבסופו של דבר התמקדה בשמירה על האינטרס של ממשלת הוד מלכותה ולא באלו של הנתינים (יהודים ולא יהודים) שחיו בפלשתינה. הדיון שעושה המחבר בעמדות הערבים ביחס לעמדת בריטניה מיותר, שכן אין בו כדי לאושש או להפריך את המיתוס. הפרק השישי מוקדש לאחד הנושאים המרכזיים בסכסוך - תורת השלבים של אש"פ. ההסברים שמציע אריאלי (הייתה לפלסטינים

תורת שלבים עד אוסלו; גם לישראלים הייתה תורת שלבים) מעניינים ואפשר – כהיסטוריונים – לקבל אותם. אלא שתורת השלבים של אש"פ, גם אם ננטשה על ידי הארגון, לא ננטשה על ידי זרמים אחרים בחברה הפלסטינית, גם אם הם לא אימצו אותה רשמית, אלא רק מעשית. חמאס למשל, כוח פוליטי רב עוצמה בזירה הפלסטינית, אינה מוכנה להתפשר על אף שעל מ"פלסטין" (ההודעה ממאי 2017 של ח'אלד משעל על נכונות למדינה בקווי 1967 היא אימוץ דה פקטו של תורת השלבים). דיון מקיף גם בעמדת הזרמים האלסאמיים (ופלגי הסירוב של אש"פ) היה תורם לאישוש המיתוס או להפרכתו. פרק זה לוקה גם באי דיוק היסטורי: המועצה הלאומית הפלסטינית שהתכנסה בעזה באפריל 1996 מעולם לא ביטלה את סעיפי האמנה הפלסטינית שקוראים להשמדת ישראל. על הוועדה המשפטית של המועצה הוטל להביא נוסח מוסכם להצבעה, שמעולם לא נערכה.

בחרתי לדלג על פרק 7 העוסק בסיפור מעטים מול רבים במלחמת 1947-1949, לא משום שאינו חשוב אלא משום שאין לו השפעה על התפתחותו ההיסטורית של הסכסוך וגם לא חשיבות. הפרק השמיני מוקדש לשאלת עזיבתם של הערבים את הארץ במהלך מלחמת 1948. זהו פרק חשוב ביותר, אך אריאלי כשל בו משום שהוא מתייחס לסיפור יציאת הערבים מהעיר חיפה כבבואה של כלל הפליטים, ולא היא. לאירועי דיר יאסין, טנטורה, ג'מאסין, אמואס וכמובן אקרת' ובירעם יש מקום של כבוד בהתפתחות האתוס והמיתוס הערבי-פלסטיני. בעיה מתודולוגית שמעלה הפרק היא היעדרם של מקורות בערבית מתקופת המנדט. מה הטעם להתבסס על מאמר של המופתי משנת 1954 ולא להביא מדבריו ומדברי ההנהגה הפלסטינית מתקופת המנדט בכל פעם שסוגיית הטרנספר נדונה וקיבלה פומביות? הלא בני שבט ע'זוויה עברו מעמק בית שאן לירדן ב-1945 – כלום לא ראה המחבר לנכון לפרוס בפני הקוראים את עמדת ההנהגה הפלסטינית למהלך זה בעת התרחשותו (גם אם המופתי היה בגלות מאז 1937)?

הפרק העשירי דן בשאלה אם אהוד ברק בהיותו ראש ממשלה אכן "נתן את הכול" לפלסטינים תמורת שלום. אריאלי מוכיח, די בנקל, כי זהו מיתוס חסר בסיס. ייתכן שאהוד ברק הלך לקמפ דייוויד 2 (11-25 יולי 2000) מתוך מחויבות עמוקה לשים קץ לסכסוך, אך בוודאי שלא היה מוכן לתת הכול לפלסטינים – לא בירושלים, לא בסידורי הביטחון ולא בטריטוריה. לבסוף, פרק 11 ראוי לאזכור קצר: הוא דן במיתוס שלפיו פינוי ההתנחלויות אינו ריאלי עוד. ובכן – זהו לא פרק מדעי ולא מחקרי. זהו פרק שמהותו היא צפי פוליטי. זוהי כמובן כתיבה לגיטימית, אך היא אינה מסייעת לקורא להבין את הניתוח על בסיס תיאורטי ואמפירי: אין דיון במנהיגות, בתכונות הנדרשות לכך, בהיתכנות הפוליטית ובשאלה אם הדבר יספק את הפלסטינים.

בשורה התחתונה, זהו ספר חשוב בעידן של קיפאון מדיני מתמשך וסכסוך מדמם שטרם
בא אל פתרונו. הקוראים ייהנו מספר קריא, עשיר בפרטים, שיכול להאיר זוויות שונות של
המציאות הישראלית.

ד"ר גדי חיטמן

המרכז לחקר המזרח התיכון ומרכז אסיה;

gh791966@gmail.com